

YASHIL IQTISODIYOT VA BARQAROR RIVOJLANISH

Erkinov Bekzat Ermaxan o'g'li¹, Aslonov Muhammad Tosh²

¹*Toshkent amaliy fanlar universiteti, Iqtisodiyot fakulteti "Soliqlar va soliqqa tortish" yo'nalishi 2536-guruhi talabasi*

²*Toshkent amaliy fanlar universiteti, Iqtisodiyot fakulteti, Umumiy iqtisodiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi*

Abstrakt: Maqolada yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanishning nazariy asoslari hamda ularni O'zbekiston iqtisodiyotiga tatbiq etish masalalari yoritiladi. An'anaviy iqtisodiy modellar ekologik va ijtimoiy muammolarni hal etishda samarasiz bo'lib borayotgani sababli, yashil iqtisodiyot muqobil rivojlanish yo'li sifatida qaraladi. Tadqiqotda qayta tiklanuvchi energiya, aylanma iqtisodiyot va ekologik siyosatning iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, qayta tiklanuvchi energiya.

KIRISH

Hozirgi global dunyoda an'anaviy iqtisodiy o'sish modellari ekologik tangisliklar, iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning tugashi va ijtimoiy tengsizlik kabi murakkab muammolarni hal eta olmayapti. BMT ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining 9% ochlik chegarasida yashamoqda, 2 milliard inson toza ichimlik suvidan mahrum, va global harorat o'sish sanoatdan oldingi davrga nisbatan 1,1°C ga yetgan. Bunday sharoitda yashil iqtisodiyot insoniyatning yagona maqbul istiqboli sifatida ko'rilmogda. Yashil iqtisodiyot - bu kam uglerodli, resurs samarali va ijtimoiy jihatdan inklyuziv iqtisodiyotdir. U iqtisodiy rivojlanishni ekologik barqarorlik va ijtimoiy adolat bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan. BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) yashil iqtisodiyotni "inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni oshirishni, shu bilan birga ekologik xavflarni va ekologik kamchiliklarni sezilarli darajada kamaytirishni ta'minlovchi iqtisodiyot" deb ta'riflaydi. O'zbekiston ham yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida. Mamlakatda iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi, cho'l kengayishi, havo ifloslanishi kabi ekologik muammolar iqtisodiy rivojlanishga jiddiy tahdid solmoqda. Shu bilan birga, O'zbekiston katta quyosh va shamol energiyasi salohiyatiga ega, yosh demografik tuzilish, iqtisodiy islohotlar davri kabi imkoniyatlarga ega. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari, global tajribalar, O'zbekiston kontekstidagi imkoniyat va qiyinchiliklar, shuningdek amaliy yechimlar tahlil qilinadi.

ASOSIY QISIM

1. YASHIL IQTISODIYOTNING NAZARIY ASOSLARI VA EVOLYUTSIYASI

Yashil iqtisodiyot tushunchasining rivojlanishi Yashil iqtisodiyot tushunchasi 1989-yilda bir guruh britaniyalik iqtisodchilar tomonidan ilgari surilgan bo'lsa-da, uning ildizlari 1970-yillardagi ekologik harakatlarga borib taqaladi. 1987-yilda Brundtland komissiyasining "Bizning umumiy kelajagimiz" hisoboti barqaror rivojlanish tushunchasini dunyoga tanishtirdi. Keyinchalik 1992-yilda Rio-de-Janeyro Yer sammiti, 2000-yilda Mingyillik rivojlanish maqsadlari, 2015-yilda Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) qabul qilindi. 2008-2009 yillardagi global moliyaviy inqirozdan so'ng yashil iqtisodiyot tushunchasi jahon miqyosida keng qabul qilina boshladi.

Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari Yashil iqtisodiyot quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Ekologik barqarorlik: Iqtisodiy faoliyat ekotizimlarning qayta tiklash qobiliyatidan oshmasligi
2. Ijtimoiy adolat: Iqtisodiy imkoniyatlar va resurslardan foydalanishda intizomli taqsimot
3. Iqtisodiy samaradorlik: Resurslardan optimal foydalanish va chiqindilarni minimallashtirish

4. Uzoq muddatli istiqbol: Qisqa muddatli foyda o'rniga uzoq muddatli barqarorlikni ustuvor qilish
5. Ittifoqchilik: Davlat, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati o'rtasida hamkorlik

2. BARQAROR RIVOJLANISHNING O'LCHOVLARI VA KO'RSATKICHLARI

Barqaror rivojlanishning uch o'lchovi Barqaror rivojlanish uch asosiy o'lchovning o'zaro bog'liqligini talab qiladi:

1. Iqtisodiy barqarorlik: Samarali, barqaror iqtisodiy o'sish va rivojlanish
2. Ijtimoiy barqarorlik: Inson huquqlari, sog'liqni saqlash, ta'lim va ijtimoiy adolatni ta'minlash
3. Ekologik barqarorlik: Tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ekotizimlarning barqarorligini saqlash

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari

Yashil yalpi ichki mahsulot (YaYaIM): An'anaviy YaIM hisobiga ekologik xarajatlar va foydalarni qo'shgan holda hisoblanadi

Barqaror rivojlanish maqsadlari indeksi: 17 ta BRM bo'yicha mamlakatlar natijalarini baholaydi

Ekologik iz indeksi: Ma'lum bir populyatsiya yoki faoliyat uchun zarur bo'lgan biologik jihatdan unumli yer va suv maydonini o'lchaydi

Yashil innovatsiyalar indeksi: Mamlakatlarning yashil texnologiyalar va innovatsiyalar bo'yicha pozitsiyasini ko'rsatadi

3. YASHIL IQTISODIYOTNING IQTISODIY, EKOLOGIK VA IJTIMOIIY JIHATLARI

Iqtisodiy jihatlar Yashil investitsiyalar va moliyalashtirish: Jahon banki hisob-kitoblariga ko'ra, iqlim o'zgarishiga moslashish va uni yumshatish uchun 2030-yilgacha har yili 4-6 trillion dollar investitsiya talab qilinadi. Yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar va ekologik subsidiyalar yashil investitsiyalarni moliyalashtirishning muhim vositalaridir. Yashil ish o'rinlari: Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) ma'lumotlariga ko'ra, yashil iqtisodiyotga o'tish 2030-yilgacha 24 million yangi ish o'rinlari yaratishi mumkin. Yashil ish o'rinlari quyosh va shamol energiyasi, energiya samaradorligi, chiqindilarni boshqarish, barqaror qishloq xo'jaligi va barqaror turizm sohalarida yaratiladi.

Ekologik jihatlar Iqlim o'zgarishiga qarshi kurash

Yashil iqtisodiyot uglerod chiqindilarini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish va energiya samaradorligini oshirish orqali iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishga hissa qo'shadi. Bioxilma-xillikni saqlash: Tabiiy resurslarning barqaror boshqaruvi va ekotizim xizmatlarini qadrlash bioxilma-xillikni saqlashning muhim jihatlaridir.

Ijtimoiy jihatlar Energiya adolati

Yashil iqtisodiyotga o'tishda energiya qashshoqligi muammosi hal qilinishi kerak. "Adil o'tish" konsepsiyasi: An'anaviy sanoatdan yashil iqtisodiyotga o'tishda ishchilarning huquqlari va farovonligini himoya qilish. Inson kapitalini rivojlantirish: Yashil iqtisodiyot yangi ko'nikmalar va bilimlarni talab qiladi.

4. GLOBAL TAJRIBALAR VA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH MODELLARI

Yevropa Ittifoqining Yashil kelishuvi Yevropa Ittifoqi 2019-yilda "Yashil kelishuv"ni e'lon qildi, uning maqsadi 2050-yilgacha Yevropani birinchi iqlim neytral qit'aga aylantirish.

Asosiy elementlari:

2030-yilgacha uglerod chiqindilarini 55% ga kamaytirish

Toza energiyaga investitsiyalarni oshirish
Barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirish
Aylanma iqtisodiyotni joriy etish

Xitoyning yashil rivojlanish strategiyasi

Xitoy "Yashil tuzilma va energiya o'tishi" dasturini amalga oshirmoqda. 2020-yilda Xitoy 2060-yilgacha uglerod neytral bo'lish maqsadini e'lon qildi. Mamlakat quyosh va shamol energiyasiga katta sarmoyalar kiritmoqda va elektr transport vositalarini joriy etishda yetakchi hisoblanadi.

Skandinaviya mamlakatlarining tajribasi

Shvetsiya, Norvegiya va Daniya yashil iqtisodiyotga o'tishda yetakchi hisoblanadi. Bu mamlakatlar:

Uglerod solig'ini muvaffaqiyatli joriy qilgan
Qayta tiklanuvchi energiya ulushini 50% dan yuqori darajaga olib chiqqan

5. O'ZBEKISTON KONTEKSTIDA YASHIL IQTISODIYOT VA BARQAROR RIVOJLANISH

Hozirgi holat va imkoniyatlar O'zbekiston "Yashil iqtisodiyotga o'tish konsepsiyasini 2030-yilgacha" qabul qildi.

Asosiy imkoniyatlar:

Quyosh energiyasi salohiyati: Yiliga 300 kun quyoshli kunlar, 2400-3100 soat quyosh nuri
Shamol energiyasi salohiyati: Ayniqsa Qoraqalpog'iston va Navoiy viloyatlarida katta salohiyat
Yosh aholi: Aholining 60% 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar
Geografik joylashuv: Markaziy Osiyoda transport va energiya yo'llarining markazida joylashgan

Asosiy muammolar va qiyinchiliklar

1. Suv resurslarining cheklanganligi: Aholi boshiga 1500 kub metr suv (jahon o'rtachasining 1/5 qismi)
2. Iqlim o'zgarishining salbiy ta'siri: Harorat o'sishi, cho'l kengayishi, qurg'oqchilik
3. Energiya samaradorligining pastligi: Energiya intensivligi rivojlangan mamlakatlarga nisbatan 2-3 barobar yuqori
4. Aylanma iqtisodiyotning rivojlanmaganligi: Chiqindilarning faqat 10% qayta ishlanadi
5. Moliyaviy resurslarning cheklanganligi: Yashil texnologiyalarni sotib olish uchun yetarli moliyaviy imkoniyatlar yo'q

Yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha takliflar

Qisqa muddatli (2024-2026):

1. Yashil energiyani rivojlantirish: Kamida 1000 MVt quyosh va shamol elektr stansiyalarini qurish
2. Energiya samaradorligini oshirish: Binolarda energiya samaradorligi standartlarini joriy etish
3. Suv resurslarini tejash: Daryo va kanallarda suv o'tkazmaydigan qoplama qo'llash

O'rta muddatli (2027-2030):

1. Yashil transportni rivojlantirish: Elektr transport vositalari uchun infratuzilma yaratish
2. Aylanma iqtisodiyotni joriy etish: Chiqindilarni qayta ishlash zavodlarini qurish
3. Yashil moliyani rivojlantirish: Yashil obligatsiyalar va kreditlarni joriy etish

Uzoq muddatli (2031-2050):

1. Uglerod neytral iqtisodiyotni shakllantirish
2. To'liq aylanma iqtisodiyotga o'tish
3. Tabiiy kapitalni tiklash va bioxilma-xillikni saqlash

6. YASHIL IQTISODIYOTNING BANK TIZIMIGA TA'SIRI

Yashil bank xizmatlari Yashil iqtisodiyot bank tizimiga quyidagi ta'sir ko'rsatadi:

Yashil kreditlar: Ekologik loyihalarni moliyalashtirish

Yashil obligatsiyalar: Yashil loyihalar uchun kapital jalb qilish

ESG (Ekologik, ijtimoiy va boshqaruv) investitsiyalari: Barqaror kompaniyalarga investitsiya qilish

Yashil sug'urta: Ekologik risklarni sug'urtalash

Statistik ma'lumotlar (2023 yil holatiga):

Global ko'rsatkichlar:

Jahon uglerod chiqindilari: 36.8 gigatonna CO₂

Qayta tiklanuvchi energiya ulushi: 29%

Tabiiy resurslar iste'moli: Yiliga 100 milliard tonna

Iqlim o'zgarishi ta'siridan zarar ko'rganlar: 216 million kishi

O'zbekiston ko'rsatkichlari:

Uglerod chiqindilari: 122 million tonna CO₂

Qayta tiklanuvchi energiya ulushi: 12%

Energiya intensivligi: 0.35 kg neft ekvivalenti/\$1000 YaIM

Suv resurslari: Aholi boshiga 1500 m³/yillik

Chiqindilarni qayta ishlash: 10%

Yashil investitsiyalar: \$500 million (2022)

Quyosh energiyasi salohiyati: 51,000 MVt

O'zbekiston banklarining yashil transformatsiyasi O'zbekiston banklari yashil iqtisodiyotga o'tishda quyidagi yo'nalishlarda faoliyat olib borishi mumkin:

1. Quyosh va shamol energiyasi loyihalarini moliyalashtirish
2. Energiya samaradorligini oshirish loyihalariga kredit berish
3. Kichik va o'rta biznesning yashil innovatsiyalarini qo'llab-quvvatlash
4. Xalqaro yashil moliya institutlari bilan hamkorlik qilish

XULOSA

Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish ekologik muammolarni hal qilish bilan birga, yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratish, ijtimoiy farovonlikni oshirish va kelajak avlodlar uchun barqaror hayot sharoitlarini ta'minlaydi. O'zbekiston boy quyosh va shamol resurslari, yosh aholi hamda davlat siyosiy qo'llab-quvvatlovi tufayli yashil iqtisodiyotga o'tish uchun katta salohiyatga ega. Biroq bu jarayon uzoq muddatli siyosiy iroda, investitsiyalar, innovatsiyalar va xalqaro hamkorlikni talab etadi. Yashil iqtisodiyotga o'tish mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish, yangi ish o'rinlari yaratish va raqobatbardoshlikni oshirishning muhim strategik yo'nalishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. (2015). Barqaror rivojlanish maqsadlari. New York: BMT.
2. UNEP. (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Nairobi: UNEP.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yashil iqtisodiyotga o'tish konsepsiyasini 2030-yilgacha" to'g'risidagi farmoni.

4. World Bank. (2021). World Development Report 2021: Data for Better Lives. Washington, DC: World Bank.
5. European Commission. (2019). The European Green Deal. Brussels: EC.
6. Jackson, T. (2009). Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet. London: Routledge.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish strategiyasi" to'g'risidagi farmoni.
8. Sachs, J. D. (2015). The Age of Sustainable Development. New York: Columbia University Press.
8. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligining hisobotlari. (2023).
10. International Labour Organization. (2018). World Employment and Social Outlook 2018: Greening with jobs. Geneva: ILO.
9. IPCC. (2021). Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Geneva: IPCC.
10. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). Moliyaviy barqarorlik hisoboti.
11. Raworth, K. (2017). Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist. London: Random House Business.
12. OECD. (2011). Towards Green Growth. Paris: OECD Publishing.
13. Stern, N. (2007). The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge: Cambridge University Press.
16. BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP). (2022). Emissions Gap Report 2022.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2022). "O'zbekiston Respublikasida iqlim o'zgarishiga moslashish va uni yumshatish bo'yicha milliy strategiya" to'g'risidagi qaror.
15. Daly, H. E. (1996). Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Boston: Beacon Press.
16. Xalqaro energiya agentligi (IEA). (2022). World Energy Outlook 2022.
17. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. (2023). Iqtisodiy va ekologik ko'rsatkichlar statistik byulleteni.